

Dejan Kosanović

Kopač blaga od Blagaja ili iskopavamo iz zaborava jedan stari film

Pre više od četiri decenije, čitajući 1958. u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu staru hrvatsku filmsku štampu, naišao sam prvi put na podatak da su u zagrebačkom kinu Metro- pol od 15. do 21. septembra 1919. godine prikazivana dva filma čiji su naslovi nedvosmisleno govorili da su tematski vezani za naše krajeve i da su snimljeni kod nas – *Vila od Neretve* i *Kopač blaga od Blagaja*. U časopisu *Film*,¹ broju 9 i 10 od 15. septembra 1919, dati su veoma oskudni podaci o ovim filmovima: ispod naslova *Vila od Neretve* piše »...sa glazbom Blagoslava Berse«, a pri kraju oglasa da je »...Šiže po narodnoj pjesmi napisao poznati pjesnik i ravnatelj Burgthe- atra u Beču Robert Michel«. Takva nejasna formulacija nije ukazivala čak ni da li ta dva imena treba vezivati za oba prikazana filma, ili samo za *Vilu od Neretve*. Imena glumaca i reditelja nisu bila navedena, ali sam pretpostavljao da bi pi-

sac sižea mogao biti i reditelj filmova, posebno jer je navedeno da je i ravnatelj *Burgtheatra*.

Kinotečno otkriće

Iz oglasa se ne vidi ni da li se radilo o dugometražnim (igranim) ili kratkometražnim filmovima, niti da li su bili prikazivani istovremeno, u okviru jedne predstave, ili na posebnim projekcijama. S druge strane, navedeno je da je filmove proizvelo preduzeće Jugoslavija GmbH iz Beča – 'posestrima' zagrebačke Jugoslavije, a da je distributer Edition Slave iz Zagreba, Prilaz 46. Na neke druge podatke o snimanju ili prikazivanju ovih filmova kasnije nisam naišao ni u domaćoj ni u stranoj (bečkoj stručnoj) štampi koja mi je bila dostupna, niti su ti filmovi bilo gde pominjani u stranoj (austrijskoj) ili domaćoj literaturi koja se bavi historijom filma. Tako sam, skoro četiri decenije, tragaio po sekundarnim izvorima (štampa i literatura) za nekim dodatnim podacima o tim filmovima, smatrajući se da je originalni filmski materijal zauvek izgubljen. Ali, u istraživanjima filmske prošlosti i u filmskoj arhivistici nikada ne treba gubiti nadu...

Godine 1996. Švajcarska kinoteka iz Lozane (La ciné- mathèque suisse, Lausanne) preuzela je zaostavštinu filmskog kolekcionara iz Bazela Edwina Hofmanna – 218 projektor, 104 kamere, mnogo drugih predmeta i obimnu dokumentaciju. I uz to veliku količinu starih filmova koje je trebalo obraditi i restaurirati. Moj kolega, švajcarski istoričar filma Roland Cosandey, koji je pregledao i obrađivao filmski deo zaostavštine, javio mi je marta 1997. da je pronašao dve kutije 35mm pozitiva nemog filma u veoma lošem stanju: na slici se vidi Stari most u Mostaru, a na kutiji rukom piše *Der Schatzgraber*. Poslao mi je nekoliko fotografija kadrova i zamolio da identifikujem film. To nije bilo teško – materijal je pripadao *Kopaču blaga od Blagaja*. Kasnije su nađene i preostale rolne filma i kopija je – verovatno – kompletna, ali u očajnom stanju. Materijal prve rolne je potpuno slepljen – tako da ne može ni da se odmota i pregleda do postupka restauracije. A restauracija starog filmskog materijala u ovakvom stanju znači ručno skidati sa rolne sličicu po sličicu, te ih zatim sukcesivno kopirati (oko 150 metara, odnosno 7. 800 sličica). A baš ta prva rolna, verovatno, sadrži špicu filma i krije tačne podatke o autorima i glumcima. Ipak, na specijalnom montažnom stolu (bez zupčanika) ljubazne švajcarske kolege su mi omogućile da vidim ostatak filma koji je ukupno dug oko 1000 metara. Sačuvana je virazirana nitratna (zapaljiva) pozitiv kopija sa me-

Robert Michel kao K.u.K. natporučnik za vrijeme službovanja u Mostaru

ali – zahvaljujući savremenoj tehnici – film sam mogao da pregledam, pratim radnju i uočim neke njegove osobine i vrednosti.

Prvo ću pokušati da ukratko prepričam sadržaj filma *Kopač blaga od Blagaja* (pun naslov na nemačkom glasi *Der Schatzgraber von Blagaj*).

Kopač blaga od Blagaja

Glavni likovi: Maria Greiner, Austrijanka koja putuje kroz Hercegovinu, Boller, austrijski vojni lekar (Stabarzt) na službi u Mostaru, Muharem, hercegovački pastir, Ibro, njegov brat, Pipica, njihova sestra, Hatidža, vračara, Alisa, devojka zaljubljena u Muharema

Vreme radnje filma: Nigde nije naznačeno, ali na osnovu uniformi i kostima reklo bi se da je to početak XX veka, najverovatnije vreme uoči I svetskog rata.

Početak filma nisam video, verovatno se radi o uvodu koji gledaocima predstavlja glavne likove filma, dolazak junakinje Marije Greiner itd. (nadajmo se da ćemo i to jednom vi- deti).

Zatim počinje zaplet: Muharem je, čuvajući stoku (?), pao sa jedne stene u kanjon manje reke. Njegova sestra Pipica doziva u pomoć. Nailazi Maria Greiner, koja seta po okolini Mostara, i ukazuje pomoć povređenom Muharemu. On otvara oči, vidi lepu Austrijanku i zaljubljuje se u nju (Međunatpis: »Wie schon ist sie!«).

Istovremeno Ibro, Muharemov brat, je opčinjen dioljom le- potom vračare Hatidže.

Muharem nikako ne može da zaboravi strankinju, opsednut je njenom lepotom i stalno misli na nju. Devojka Alisa, zaljubljena u Muharema, ne shvata sta mu je i obraća se za pomoć vračari Hatid'i. Objasnjava joj da je Muhareмова duša bolesna i traži od nje da pomogne. Ovaj razgovor prisluškuje Pipica (Muhareмова sestra) koja je takođe zabrinuta je za svoga brata.

Ibro dolazi do Hatidže i želi da joj iskaže svoju ljubav, ali ona od njega zahteva da joj prvo donese najljepše bisere koje može da kupi u Mostaru, pa će ga saslušati. Ibro kupuje bisernu ogrlicu u jednom dućanu mostarske čaršije.

Muharem je takođe došao do Hatidže i traži da mu pomogne, jer je izgubio svoj mir otkad je video lepu strankinju. Muha- rem se dopao vračari i ona mu govori, grleći ga, da mora da plati njenu uslugu. Muharem odbija takav način plaćanja. Vračara mu, zatim, preporučuje da sledećeg petka u vreme izlaska sunca krene iz Mostarskog blata i da ne stane sve do zalaska sunca – i tako će sva zemlja koju bude obišao biti njegova...

Muharem i Ibro se slučajno susreću na Mostarskom mostu. Utom prolaze kočije u kojima sedi Maria Greiner. Muharem, lud od zaljubljenosti, zaustavlja kočije u koje želi da se popne, ali ga zbog izazivanja nereda jedan žandarm hapsi i on provodi noć u zatvoru. Zbog toga ne uspeva da u zoru krene iz Mostarskog blata.

Na ulici u Mostaru: policajac uhićuje Muharema

Ljubomorna vračara Hatidža daje Muharemu nov zadatak: da krene na zapad i da kopa na mestu do koga će stići posle tri dana neprekidnog hoda. Na tom će mestu naći veliko blago koje će mu doneti sreću u životu. Muharem kreće na taj put, ne znajući da ga krišom prati zaljubljena devojka Alisa.

Muharem stiže do jedne šume na obali mora, iscrpljen posle dugog hoda (reklo bi se da je šuma u okolini Dubrovnika). Tu počinje da kopa, sve dublje i dublje.

Istovremeno, nedaleko od tog mesta, na terasi iznad mora, šetaju i razgovaraju Maria Greiner i doktor Boller. On je prosi i ona pristaje da se uda za njega.

Muharem, premoren od puta i rada, kopa sve sporije i sporije. Krišom ga posmatra vračara Hatidža koja osvetnički likuje zbog Muharemovih nedaća. Ali se tu, iznenada, pojavljuje Ibro, koji se obračunava sa Hatidžom i baca je sa jedne visoke stene u more.

Muharem je iscrpljen; u potrazi za vodom udaljuje se od jame koju kopa. Alisa koristi tu priliku, prilazi, uskače u jamu i nastavlja da kopa, da bi pomogla momku koga voli. Muharem se vraća i na dnu jame ugleda Alisu (blago za kojim je tragao), ali zbog umora pada u nesvest. Alisa pokušava da ga povrati, bez uspeha, pa doziva u pomoć. To čuju

Vračara Hatidža i Ibro

Muharem i Alisa, djevojka koja je u njega zaljubljena

doktor Boiler i Marta Greiner koji su u blizini, i dolaze. Alisa moli Mariju da pride i da pridigne Muharema koji umire od iscrpljenosti. On u jednom trenutku otvara oči i ugleda nad sobom ženu u koju je zaljubljen. Film se završava Alisi- nim rečima (natpisom) »Umro je srećan jer je u posljednjem trenutku video lik žene koju je voleo...«.

Poslednji kadar je total obalskog pejisa'a (kraj Dubrovnika) i natpis kraj (Ende).

Dosta komplikovana melodrama koja po dramaturškoj strukturi i načinu realizacije uglavnom odgovara austrijskim filmovima s kraja druge decenije XX stoleća. Ovaj *siže* je verovatno originalni scenario i svakako nema veze sa *narodnom pjesmom*, što se u oglasu moglo odnositi samo na *Vilu od Neretve*. U rediteljskom postupku oseća se teatarsko iskustvo, kako u mizanscenu unutar kadrova, tako i u radu sa glumcima. Gluma je odmereno stilizovana i donekle podseća na austrijske i mađarske filmove toga vremena (Janovics, Kertész, Korda). Fotografija zanatski veoma korektna, bez velikih ambicija, tek na mahove koristi mogućnosti koje nudi ambijent i pejisaž (snimatelj zasad nepoznat). Kadriranje bez posebnih akcenata, pretežno totali i polutotali, uz veoma malo bližih planova. Montaža funkcionalno sledi tokove

Hatidža i Alisa

radnje. Film je pretežno snimljen u eksterijeru, tako da nekih posebnih scenografskih ostvarenja nema. Autentična hercegovačka seoska arhitektura (u Blagaju, na vrelu Bune) je u pozadini radnje, dok su neke sekvence snimljene na ulicama

D.: *Kopač blaga od Blagaja* ili *iskopavamo iz zaborava jedan stari film Mostara*. Kostimi glavnih junaka predstavljaju slobodnu adaptaciju seoskih nošnji žitelja iz okoline Mostara. Malobrojni, često slučajni statisti u scenama snimljenim na gradskim ulicama zatečeni su u svojoj svakodnevnoj odeci.

Produkcijaska zagonetka

Međunatpisi su na nemačkom jeziku, profesionalno vešto sročeni i očigledno se radi o kopiji koja je eksploatisana u nemačkom govornom području (Austrija-Svajcarska). S druge strane znamo da su postojale i kopije sa hrvatskim međunatpisima, jer se u knjizi blagajne zagrebačke Jugoslavije K. D. navode troškovi izrade, pa je čak zabeležena i metraž natpisa koji su izrađeni u laboratoriji toga preduzeća za filmove *Vila od Neretve* i *Kopač blaga od Blagaja*.¹ Znači, pored sačuvane nemačke verzije, postojala je i hrvatska verzija filma koja je – najverovatnije – konačno izgubljena (iako nikada ne treba gubiti nadu!).

Kao proizvođač ovog filma (ovih filmova) navedeno je preduzeće Jugoslavija D. s. o. j. (GmbH) iz Beča. U oglasima iz 1919. u časopisu *Film*, ispod naziva Jugoslavija K. D. (Komanditno društvo), redovno piše Posestrima: Jugoslavija D. s. o. j. (Društvo sa ograničenim jemstvom – na nemačkom GmbH) Wien I., Spiegelgasse 4. Odnos ta dva društva nije potpuno jasan, iako o tome verovatno ima dokumenata koja bi trebalo naći i proučiti, kako u zagrebačkim, tako i u bečkim arhivima. Na osnovu veoma precizno obrađene austrijske dokumentacije i objavljenih filmografija austrijskog nemog filma, sigurni smo da bečka Jugoslavija nikad nije bila registrovana kao austrijsko filmsko preduzeće, te tako nisu registrovani ni cenzurisani kao austrijski ni filmovi *Vila od Neretve* i *Kopač blaga od Blagaja*. U donjem levom uglu međunatpisa na nemačkom nalazi se likovno dosta nejasan amblem na kome piše UNGO-FILM, koji dosad nije protumačen. Moguće je da se radi o distributeru za Austriju ili nemačko govorno područje. Međutim, dosad nisam naišao na neki podatak o prikazivanju ovih filmova u Austriji.

Filmovi su snimljeni u Mostaru i okolini, najverovatnije u leto 1919. godine, iako o tome zasad nema nikakvih podataka. U filmu *Kopač blaga od Blagaja*, osim Starog mosta, prepoznaju se i drugi delovi Mostara (čaršija, dućani uz Neretvu), zatim vrelo Bune i most preko Bune u Blagaju, a moglo bi se tačno utvrditi i gde je snimano u okolini Dubrovnika. Za svoju knjigu *Film u Mostaru 1900-1980. godine*³ autori Drago-Karlo Miletić i Nedeljko Cubela su svojevremeno proučili mostarsku i drugu relevantnu štampu, ali očigledno nisu naišli na podatke o snimanju ili prikazivanju ovih filmova.

Scenarista filma *Vila od Neretve*, a verovatno i *Kopača blaga od Blagaja*, bio je Robert Michel (1876-1957), književnik, dramaturg i navodno (prema oglasu u *Filmu*) ravnatelj bečkog Burgtheatra. Michel je završio K. u. k. Vojnu akademiju; godine 1898, te zatim od 1907. do 1909. bio je na službi u Mostaru. Bosna i Hercegovina očigledno je postala nje

Književna inspiracija. 1898. objavio je prvu pripremu *Osmanbegović*, a od 31 Michelovog književnog dela 11 je sa bosansko-hercegovačkim temama.⁴ Zbog toga je razumljivo da je tada renomirani autor dela o Bosni i Hercegovini bio angažovan od (zasad nepoznatog) producenta da napiše *filmski siže* za filmove koji je trebalo da budu snimljeni u okolini Mostara (ili samo za jedan od njih). Takođe je zanimljivo da je Robert Michel petnaest godina kasnije saradivao na scenariju i prilikom realizacije nemačkog filma *Pobratimi (Blutsbruderer)* ili *Bosanci (Bosniaken)* koji je 1934. snimljen u okolini Stoca i Mostara. U svome razgovoru sa saradnikom sarajevske *Jugoslovenske pošte* scenarista tog filma Franz Tanzler je izjavio »...stoga smo folklornu obradu *dramske sadr'ine našeg filma* povjerili poznatom njemačkom književniku i u neku ruku stručnjaku za jugoslovenske narodne prilike, specijalno bosanske, g. Robertu Michelu, koji je do sada napisao već nekoliko knjiga o Bosni i Hercegovini.«⁵

Michel i Bersa

Pretpostavka da je Robert Michel bio i reditelj filmova *Vila od Neretve* i *Kopač blaga od Blagaja* prilično je nesigurna, iako sam je u više navrata objavio. Naime, to se zasniva samo na podacima da je on od 1919. delovao u Beču ne samo kao pisac, već i kao dramaturg i ravnatelj (?) Burgthe- atra, a filmove su u to vreme često realizovali pozorišni ljudi. Potvrdu te pretpostavke, ili ime pravog reditelja, otkriće nam tek restaurirana prva rolna filma.

Druga je ličnost za koju znamo da je saradivala na realizaciji filmova hrvatski kompozitor Blagoje Bersa (Dubrovnik 1873 – Zagreb 1934). Bersa je studirao na konzervatoriju u Zagrebu i u Beču, gde je diplomirao kao najbolji student kompozicije. Delovao je kao dirigent i kompozitor u Grazu, Splitu, Osijeku, Sarajevu, a najduže, od 1903. do 1918, u Beču. Posle I svetskog rata dolazi u Zagreb gde predaje kompoziciju na Muzičkoj akademiji do kraja života. Pored velikog broja orkestarskih i kamernih dela, komponovao je scensku muziku (za dramske predstave) i nekoliko opera. Sigurni smo da je on komponovao muziku za film *Vila od Neretve* (u popisu svojih dela film je naveo kao *Neretvanska vila*), a moguće je da je takođe napisao muziku i za film *Kopač blaga od Blagaja*, što bi se moglo utvrditi ili odbaciti tek posle detaljnijeg proučavanja njegovog opusa.

Imena ostalih saradnika na filmu zasad, nažalost, ne znamo. Verujem da će nam i to otkriti špica filma posle restauracije prve rolne. Glavne uloge u filmu tumače, očigledno, austrijski glumci – što se da zaključiti na osnovu karakteristika

Nerazjašnjeni amblem »Ungo Film« u kutu natpisa

njihovih fizionomija, premda ovakva procena može i da prevari. Tu pretpostavku podržava i činjenica da na filmu (i fotografijama kadrova) nisam prepoznao ni jednog hrvatskog glumca iz onog perioda. Pokušaj identifikacije glumaca na osnovu poređenja fotosa kadrova filma sa fotografijama u Austrijskom pozorišnom muzeju (Oesterreichisches Theatermuseum) u Beču nije urodio nekim uspehom, osim što sam u ulozi vračare Hatidže prilično sigurno prepoznao glumicu Annu Bohm-Kallina.

Bez obzira pod kojim je uslovima proizveden, film *Kopač blaga od Blagaja* je posebno značajan kao najstariji sačuvani koprodukcioni (ili strani) igrani film snimljen na tlu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posle I svetskog rata (uz zasad izgubljen *Vilu od Neretve*). S druge strane ovaj primer ukazuje da nikada ne treba gubiti nadu da će neki stari filmski materijal biti pronađen, odnosno da nikada ne treba odustajati od traganja za starim filmovima.

Da li ćemo uskoro imati prilike da vidimo obnovljenu kopiju filma *Kopač blaga od Blagaja*? Restauracija bi trebalo da košta oko 30.000 švajcarskih franaka, a ta sredstva Svajcarska kinoteka nema na raspolaganju. Postoje izgledi da će švajcarska vlada iz posebnih fondova za donacije stranim zemljama u oblasti kulture, finansijski pomoći restauraciju nedavno pronađenog filma *Kopač blaga od Blagaja*. A ako se to ostvari – kroz godinu-dve znaćemo mnogo više o ovom filmu i o našoj filmskoj prošlosti.

Bilješke

- 1 Časopis *Film* izdavao je Savez poduzeća za iznajmljivanje filmova, Zagreb, i prvi broj se pojavio 1. maja 1919. godine pod nazivom *Kinematografski glasnik*, da bi od drugog broja promenio naziv u *Film*. Vidi Majcen, Vjekoslav: *Hrvatski filmski tisak do 1945. godine*, Zagreb, 1998.
- 2 *Navedeno prema magistarskom radu Sretena Jovanovića: Metodološki pristup istoriji jugoslovenske kinematografije sa posebnim osvrtom na kinematografiju u Zagrebu 1917-1923* (rukopis), Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 1976.
- 3 Miletić, Drago-Karlo i Cubela, Nedeljko: *Film u Mostaru 1900/1980. godine (prilozi za istoriju)*, izdao Informativni centar, Mostar, 1980.
- 4 Vidi Sarić, Salko: *Robert Michel 'bosanski književnik'*, Most br. 105 (16 – nova serija), Mostar, juli/avgust 1998.
- 5 Izjava uoči snimanja – *Jugoslovenska pošta*, Sarajevo, 21. 8. 1934.